

[11] חכמת היד. (יערי, מס' 61). מהדורה נוספת: ווארשא תרמ"ב, דפוס נתן שריפטגיטסער, 14 דף.

[12] די טויט שרעקעניס בייא דעם ערשטען סדר, חמוש"ד. (יערי, עמ' 80). את דברי ריבקינד (רשימה א' מס' 72) שברור לו שהוא דפוס קעניגסבערג, מפריך מר יערי, שכן בהקדמתו לספרו „סיפורי ארץ הקדושה“ שנדפס בשנת תרכ"ד (יערי, מס' 88) מתאונן דיק על מדפיסי לבוב שהדפיסו את הסיפור „דיא טויט שרעקעניס“ בלי רשותו, ואם כן — כותב יערי — נדפס ספר זה בלבוב קודם שנת תרכ"ד ע"פ המהדורה הראשונה שנדפסה בווארשא או בוויילנא. אולם מדפיסי לבוב יכלו להדפיס בלא רשותו קודם שנת תרכ"ד, אפילו אם הספר נדפס בקעניגס-בערג ולא בווארשא או בוויילנא. הספר נמצא בספריית ליובאוויטש והוא ללא ספק דפוס קעניגסבערג.

[13] דער לעבעדיגער מת פון יפ"ה אר"ז ובחלק הרוסי של השער נקרא המתרגם: י. מ. וואהלמאן. יערי (מס' 70) כותב אשר שם אייזיק מאיר מרומז גם בפסידונים וגם בחלק הרוסי. איני מבין כיצד מרומז ב"יפ"ה אר"ז" שם אייזיק מאיר. לדידי ברור שאין ספר זה של דיק. י. מ. וואהלמאן אינו שם בדוי אלא שמו של הסופר המפורסם בשעתו ישראל מאיר וואהלמאן ממינסק שהיה בעצמו מחבר ספרים ומתרגם מעברית לאידיש וגם כותב בעתונים, ואין מתקבל על הדעת שדיק היה משתמש בשם מחבר מפורסם חי, והלה בודאי שהיה מוחה נגד זה, ובלי ספק ש. מ. וואהלמאן הוא המחבר.

[14] מלאכת מחשבת. (יערי, מס' 75). עיין מה שכתבתי ב"וואבלעטער" כרך 21, ע' 355-356.

[15] מסלת ישרים. יערי (מס' 79) כותב: „במהדורת לעווין-אפשטיין, ווארשא תרס"ב שונה התרגום ואינו משל דיק“. בספר „כתבי ר' משה חיים ליצאטור“ (מס' 192) כתוב על תרגום זה שהוא זה של מהדורת ווארשא תרס"ו, ואם כן הרי הוא של דיק (ר' יערי מס' 77, הערה, ריבקינד 205, הערה 33). אין בידי לפי שעה להשוות כדי לברר עם מי הצדק.

[16] סיפורי ארץ הקדושה. וויילנא תרכ"ד, 1863. יערי (מס' 88) וריבקינד (רשימה א' מס' 42) רושמים מהדורה זו וכותבים: „ניגער טעה ורשם: 1862“. אולם מהדורת 1862 קיימת והרי שעה:

סיפורי ארץ הקדושה, דאש הייסט ערצייחלונג פון דער הייליגע לאנד א"י. אונ דאש זיינען גסים אונ גפלאות וואש האבין זיך גיטראפן אין ארץ ישראל וואש זיינען נאך דארטין באוואוסט אונ באקאנט ביו היינטיגען טאג, איך האב עש צו זאמען גיקליכען! פון ספרים יקרים ונאמנים, וואש זייערע מחברים האבין אליין מיט זייערע אויגין גיזעהען וויא דיא וואונדער זיינען דארטין גישעהען. וויילנא, בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם, שנת תרכ"ג לפ"ק, 1862. 76 עמ'. רשיון הצנזורה מיום 29 כערץ 1862 וחתום: הצנזור א. מוחין. (2 טופסים בספריית הייח"א).

במהדורת 1862 זו יש רק הקדמה קצרה בעברית ואין בה ההתאוננות על מדפיסי לבוב. במהדורה השניה הוסיף דיק הקדמה ארוכה באידיש בראש הספר, ובסופו — תרגום אידיש של אגרת הגר"א לב"ב, ו„עטוואס פון די ריזע וואש האט גימאכט הצדיק ר' גרשון קיין ארץ ישראל בשנת שפ"ד“. ועיין להלן ערך 20.

[17] ספורי ירושלים או קורות ירושלים. וויילנא, י. פונק, תרס"ד. (יערי, מס' 116). אין ספר זה של דיק כלל. כנראה זיהה אותו מר יערי רק על פי שמו בלבד ולא עיין בגוף הספר.

9 בדרך כתיבתו של וואהלמאן יש מעין חיקוי קצת לדיק ונתן מקום לטעות.
10 יש לציין שגם בטופס של המהדורה השניה אשר בסמינר חסרה ההתאוננות על מדפיסי לבוב. כנראה זה נכנס רק במקצת הטופסים.

[18] עזר צינקעס און די צי.ג. ווילנא תרכ"ט. ספורו של שלום עליכם „דער פער'כשוף" טער שניידער" אינו אלא ספורו זה של דיק, אלא שהחליף את המלמד של דיק בחייט. דיק שהיו לו כוונות דידקטיות והשתמש במלמד למטרותיו; שלום-עליכם, שלא נתכוון אלא להומור בלבד, לא התאים המלמד למטרותיו ולכן החליפו בחייט. על השער כתב שלום-עליכם: „ארויסגענומען פון איין אלטען פנקס און בעפוצט". פנקס ישן זה אינו אלא סיפורו של דיק.

[19] עלים לתרופה [אגרת הרמב"ן ואגרת הגר"א עם תרגום אידיש]. יערי (מס' 161/2) הכניס ספר זה בין המסופקים. לדידי אפשר להחליט בודאות שהוא של דיק, שכן בספרו „ספורי ארץ הקדושה" מהדורה שניה (עיין לעיל מס' 16) הכניס דיק תרגום ל„אגרת הגר"א", והוא הוא אותו התרגום שבספר „עלים לתרופה". התרגום ל„אגרת הרמב"ן" נכנס גם בכמה הוצאות של הספר „עץ חיים קצור של"ה" (עיין רשימת הביבליוגרפיה של הוצאות ספר זה ב„יוואבלעטער" כרך 36, עמ' 318).

התרגום ל„אגרת הגר"א" בשינויים והערות מאת הר"ר בן-ציון אלפס נדפס בכמה מהדורות של הספר „אבן שלמה" באידיש.

מצוי גם תרגום באידיש של יהודי רוסיה הקרפטית. בספרית ליובאוויטש יש הוצאות דלהלן:

1) ספר אגרת הגר"א. איין זעהר אינטערעסאנטער בריעף וואס באשטייט פין זייער שיין מוסר וואס דער הייליגער ווילנער גאון זי"ע האט געשריבען פאר זיין בני בית זען ער איז געפארען קיין ארץ ישראל. נדפס בשנת תרצ"ז לפ"ק, דפוס של מו"ה מאיר ליב הירש. סאטומארע. 16 עמ'. [רק התרגום בלא המקור].

2) צוויי הייליגע אינטערעסאנטע בריעף פין רבינו הרמב"ן און פין ווילנער גאון וואס ער האט אהיים געשריבען פין דעם זעג וואס ער איז געפארען אף ארץ ישראל. עס איז זייטיג יעדער יוד זאל זיי אפט לייענען ער זאל זיך לערנען דיגען דעם אייבערשטען. בית דפוס גרינפעלד. מיכאלאוויטש יע"א. חש"ד. [14] עמ'. [רק התרגום בלא המקור].

[20] קורות ירושלים, ווילנא תרכ"ג. נדפס יחד עם „סיפורי ארץ הקדושה", 1862 (ר' לעיל, ערך 16). ובהוספת לוח המפתחות ותיקוני כתיב, בשם: קורות ירושלים וספורי ארץ הקדושה, איין שיינע בעשרייבונג פון ירושלים, צפת, טבריא, חברון, שכם, כפר מירון, צידון, הר הלבנון, הר הכרמל, ים הגדול, ים כנרת, ים המלח, ירדן, טהייל 1-2. פערלאג אונד אייגענטהום פון מ. קאצענעלענבאגען בוילנא. ווילנא. בדפוס י. פיראזשינקאו, שנת תרס"א לפ"ק. 1901. [6]. 4; 159 [2], 70 עמ'. נוסח השער של ח"ב שווה לנוסח השער של ערך 16. מהדורה נוספת עם אותה פגינציה: ווילנא, דפוס יצחק יהודה ליב לבית קאצינעלינבויען, תרע"ב, 1912.

[21] די שטאט הר"ס. (יערי, מס' 132). כפי שכתבתי ב„יוואבלעטער" כרך 14, עמ' 171-172. הגיטה העברי נתפרסם כבר ב„המליץ" שנת 1867.

[22] איין שיינע פרעגרת חנה, ווילנא תרכ"ח. יערי (מס' 146) מיחסה לדיק על סמך דשימה ב' מס' 3. אבל שם נאמר רק „איין שיינע תחנה" ומנין לו שהכוונה דוקא ל„פרעגרת חנה". איך בידי כעת להשוות, אבל אין נראה לי שהיא של דיק. תחנה זו מצויה בהרבה מהדורות חדשות וישנות שקדמו הרבה לדיק והנוסח „פון גיאן וואר זיא אויש גיטראכט" מצוי גם במהדורות הישנות ישנה מעיד עליה שנתחברה בפראג ומה לו לדיק ולפראג?

[23] דער שפילער. (א פורימ'דיגע מעשה, נאכדערצעהלט אייזיק מאיר דיק. י. ל. פּרץ. „דער פריינד", 1908, גליון 52).

[24] תהלים עם מצודת ציון וכו'. (יערי 145). מהדורות נוספות: ווילנא, בדפוס האלמנה והאחים ראם, תרנ"א. 167, [1] דף; שם, שם, תרע"ב—1911. 170, [54] דף.

11 דיק בעצמו כותב על ספור זה ברשימתו (מס' 26): תכליתו ניכר מתוכו.

יש להוסיף עוד שספר "דרכי עולם" עם התרגום שנספח לספר "אור עולם" אינו שלם. הספר מסודר ב"ב שבילין ובמהדורה זו נדפסו רק שביל א"ג; סיום הספר, שביל ד"ב, נדפס לאחר זמן כספר בפני עצמו, אבל רק השער בעברית; הספר גופו נדפס רק בתרגום בלי המקור העברי. זה נוסח השער:

ספר דרכי עולם הוא אוצר חיים, כולל מאמרים מפוזרים מאת ספר הקדוש מעבי [מעבר יבן] הגדול, ולקטתי אותם אחת לאחת, וקצת מאמרי חז"ל מש"ס בבלי המדברים מענינים כאלה, ומשאר ספרים יקרים, כדי שימצא כל מבוקשו בסדר נכון, כי הם דברים המתקבלים לנפש האדם בעודו בגבורתו... ויתר תוכן וכוונת מהות מחברת הזאת יבואר בההדקמה 5. ווילנא, דפוס של ר' אברהם יצחק דוארעץ, תרכ"ז, 1866. 68 דף.

[2] דיא אורחים אין דוראצעטאק. (יערי, מס' 5). בשנת 1922 נדפס בווארשא ספור בשם: "דער חזן און דער בעל שם" פון ש.מ. לעווין, ואינו אלא פלאגיאט מקוצר מספור זה של דיק.

[3] בית אברהם. מר יערי (מס' 23) כותב: "מהספר הזה יש בבית הספרים גם תרגום אחר מאת ר' יצחק האמבורגער. ריבקינד אינו מזכיר תרגום זה". אך ריבקינד מזכירו במפורש, (בפסקה השניה של הערתו. לרשימה א', מס' 78, ע' 221). והוא מזכיר עוד תרגום שלישי. יש גם תרגום רביעי לספר זה שקדם עוד לתרגומו של דיק. נעשה כנראה על ידי יהודי הונגארי ונדפס בפרעסבורג בשנת תרכ"ב. ומכיון שלא נרשם עדיין וחסר גם ברשימת "הדפוס העברי בפרעסבורג" ב"קריית ספר" כרך ל"א, עמ' 233-251, הנני רושמו בזה:

ספר בית אברהם. דס הייליגע ספר האט הרב הגאון החסיד הצדיק המחבר ספר חיי אדם אן גיואנט זיינע קינדער פון זיין טויט וויא אזו זיין זאלן זיך נוהג זיין אויף דר וועלט בקדושה וטהרה. אויך יעדער מענטש וויא אזו ער זאל קענען זוכה זיין לחיי עולם הבא. יעדער חס ווערט מקיים זיין חס אין דעם ספר שטייט, איז צו עולם הבא בערייט. זיין שכר איז אן איין סוף און אן אשיעור. זיין האונג איז מיט דיא הייליגע מלאכים שרפים חיות ואופני הקודש: נעתק מלשון הקודש על דיטש על הוצאות הרבני הנביד מ"ה אברהם קליין מכפר קיש אירעטוש הסמוך לאראד. שנת תבר"ך לפ"ק. BETH ABRAHAM. Wien 1862. Verlag und Eigentum v. Jos. Schlesinger's Buchhandlung. Druck von Heinrich Sieber — Presburg 1862. 28 דף. 8°.

אומ"ר מנוקדות.

[4] דער ברטנורה. (יערי, מס' 28). מהדורה נוספת, ווילנא תרס"ה, בספריית ה"י"ווא" 6.

[5] דיא גיהיימניס פין ענגלאנד אדער מלכה אונד הדסה. ראמאן אין צוויי טהייל. דאס איז איינע וואהרע גישוכטע וויא דער פרינץ ריכארד האט זיך פאר ליבט אין איין יודיש מעדכען וואס וואר דיא טאכטער פון דעם מייסטער יאסען וואס וואר איין גרויסער שאצמייסטער בייא היינריך דעם צווייטן קעניג פון ענגלאנד אין דיא צייטען פון גורת תתנ"ו. אויך איז דא אין אנפאנג איין הערליכע הקדמה וואס בעלעבט דיזע ערצעהלונג וויא דעם קערפער דיא נשמה. MAASE. Druck u. Verlag v. B. L. Necheles, Lemberg; 1885. 80 עמ'. פלאגיאט ספרו של דיק "מלכה והדסה" (יערי, מס' 76), אלא שהחליפו את הכתיב הווילנאי בכתיב הגאליצאי המיוחד לדפוס לבוב. ובסוף הספר הוסיפו: "גאכדרוק פארבאטען".

תרי"ה, כתוב Przez M. Wortmann. מרת שושנה הלוי ברשימתה "הדפוס הראשון בירושלים" (תדפיס מ"במישור" ג. ירושלים, תש"א), מס' 87 רושמת את שם המחבר (ע"פ טויבר בכרטיסיה של בית הספרים הלאומי) ר' משה חיים הארטמאן וכותבת שפרידברג רושם: ר' משה נוסבוים ואינה מכרעת ביניהם. 5 ההקדמה לא נדפסה.

6 את ספריתו של ש. ניגער רכשה ה"י"ווא" וספרי דיק שלו הם עכשיו בספריית ה"י"ווא". ביניהם נמצאים גם כמה ספרי דיק, שיערי לא ראה אותם באוספים שבאמריקה: דער ברטנורה, ווילנא תרל"ח; דער דיגסט מיידעל; דער חזן; קורות ירושלים; שבתי צבי; די שטאט הרס (יערי, מס' 28, 37, 57, 115, 126, 132). נוסח השער של רובם הובא ע"י ניגער, עמ' 237-240.

[6] דער גרויסער דויבער אלי מיט זעכס פינגער. (יערי, מס' 34-35). יש להוסיף מהדורת ווארשא חש"ד, הוצאת מארגענשטערן, שכדרכו חלקה לשנים ואת החוברת השניה קרא בשם "דער גזלן אין וואלד".

[7] דער דונער און דער בליץ פון י"ד. יערי (מס' 163) הושב שהר"ת י"ד הוא יצחק דיק וטועה הוא. אין י"ד זה אלא יעקב דינענזאהן, הסופר האידי הידוע.

[8] הלכות דרך ארץ, ווארשא 1856. יערי (מס' 46) כותב: "לא נודע שום טופס אחר של ספר זה". וישנו בספרית ליובאוויטש, ומסתבר שאינו של דיק כלל. המעיין בגוף הספר רואה מיד שאין לו שום שייכות לספרו של דיק (שם, מס' 47). המקור העברי של ספר זה הוא של ר' מאיר פאפרש ומכיל הנהגות בצורת מימרות קצרות, ומי שהוא אלמוני תרגמו לאידיש. מהדורת ווארשא 1856 אינה הראשונה של ספר זה וגם אינה שלמה. קדמו לה מהדורות שלמות ובהן ק"כ מימרות, ואילו הוצאת ווארשא 1856 מכילה רק פ"ד מימרות; את השאר — ל"ו מימרות — השמיטה הצנן זורח של טוגנדהאלד או טשערסקער⁸. בספרית ליובאוויטש נמצאות שתי מהדורות שלמות דלהלן:

(א) ספר הלכות דרך ארץ, אשר חבר הגאון הגדול הקדוש מהורר מאיר פאפרש בעל המחבר סידור אור הישר ולה"ה ובעבור רוב תועלתו הדפיסו אותו בקצת סידורים והוא מעט כמות רוב האיכות ומורה דרך הישרה לכל איש ואיש אשר ינהיג במנהגיו הטובים ואז טוב יהיה לו בזה ובבא. חייל מיר האבין זוכה גיווען צו זעהן דאש הייליג ספר הלכות דרך ארץ וואש דרוגן איז פו האגדן זייער פיל הנהגות וואש דער מענטש זאל זיך נוהג זיין אין זיין און זייער פיל דינים וואש דער מענטש בדארף זיך נוהג זיין אין זיין און די אלי הנהגות זענען אלץ גרוגן מקיים צו זיין דרום האבין מיר עש מעתיק גיווען אויף עברי טייטש כדי דער פראסטער עולם זאלין אויך וויסן דיא אלי גוטה זאכין וואש זענען טייערין פון גום גאלד און דער זכות פון רבים זאל אונז בייא שטיין: מיר זאלין זוכה זיין מיט דעם גואל צדק קיין ירושלים צו גיין אמן: חמ"ד [יוועפאף], חש"ד [תר"ו?], 16 דף. אומ"ר ומנוקדות.

(ב) ספר הנהגות אדם מאת הגאון רבי דוד אופנהיים עם ספר הלכות דרך ארץ אשר חבר הגאון הגדול איש אלקים קדוש מהור"ר מאיר פאפרש (כו' וכו' כנוסח הנה"ל). חמוש"ד [לבוז?]. [16] דף. אומ"ר ומנוקדות. בעמוד אחרון של הוצאה זו נדפסה תפלה מעניינת [באידיש] לילד קודם הלימוד והכניסה הרב אסף בספרו "מקורות לתולדות החנוך בישראל".

גם שתי הוצאות אלו אינן שלמות לגמרי; בהוצאת יוועפאף חסרות י"ב מימרות ובשניה — ח' מימרות.

[9] ספר הלכות דרך ארץ של דיק. (יערי מס' 47). גם חלקו העברי של דיק הוא ויש לצרפו איפוא לרשימת חבורי העבריים (מס' 150 ואילך).

[10] חובת נשים. יערי, מס' 52, כותב: "ההקדמה נשמטה". ראיתי טופס ובו ההקדמה הנוכרת בשער. מהדורה חדשה: ברוקלין חש"ד [תשט"ז או תשט"ח]. על השער: ע"י שלמה יוסף ברי משה מיזליץ מאסטראב-מאז, כעת בברוקלין. זוהי דפוס צלום ממהדורת ווארשא תרל"ג (יערי, מס' 53) והמהדיר צירף גם ששה דפים מספר "קיצור שלחן ערוך" באידיש, צילום מדפוס לבוב. מהדורה זו נפוצה הרבה בין פליטי הונגריה בברוקלין שאינם יודעים מי הוא המחבר, יקותיאל שפירא. הנזכר בשטר המכירה שבסוף הספר.

7 השמיטו את המימרות ביחס לאוה"ע, בעיני אישות ובעיני שבועים שבועיני הצנזור המשכיל או המומר נראו כאמונות תפלות.

8 רשיון הצנזורה על הוצאת ווארשא 1856, מיום 3/15 אפריל 1856, נדפס כרגיל מעבר לשער, בחתימתו של טוגענדהאלד. על רשיון זה הדביקו פסתינר שעליה נדפס רשיון חדש, מיום 15/27 אויגוסט שנה ההיא, בחתימתו של טשערסקער (יהודי מומר וחבר הצנזורה העברית). אין ברור לי טעמו של דבר מדוע נפסל הרשיון של טוגענדר האל. אולי זה קשור באיזה מדה ביחסים שהיו ביניהם. טשערסקער — פטריוט פולני נלהב — היה חותר תחת טוגענדהאלד, שהיה פטריוט רוסי, ומשתדל להבאישו בעיני הממונים עליו (עיין מאמרו של ד. וינריב: ה"מלך אביון" וניקולאי הראשון מרוסיה. העולם, שנה כ"ה גליון מר"מ).